

hası da Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (III. Ahmed, nr. 2844). İbn Zünbül'ün *el-Maḳālât ve ḥal-lü'l-müşkilât fi 'ilmi'l-ḥaṭ ve'r-reml* adlı eserinin birer nüshası Arkeoloji Müzesi (nr. 559) ve Hacı Selim Ağa (nr. 547) kütüphanelerinde kayıtlıdır. Kitabın Kahire'de el-Hey'etü'l-âmm'e li'l-kitâb (nr. 86) ve Hidiviyye kütüphanelerinde de (nr. 5/372) birer yazması mevcuttur. Müellifin *eḡ-Ẓehbû'l-ibrizî'l-muḥammer fi iḡ-tifâ'i 'ilmi'r-reml ve'l-eşer* adlı bir kitabından daha söz edilmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 828).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Zünbül, *Âḫiretû'l-Memâlik* (nşr. Abdül-mün'im Âmir), Kahire 1961, s. 8, 10, 16, 19, 26, 42, 51, 94-95, 109, 114, 154, 166-169; *Keşfü'z-zunûn*, I, 828; Rieu, *Catalogue*, s. 59 vd.; C. Zeydân, *Âdâb*, Kahire 1911, III, 922; TCYK, s. 15; Brockelmann, *GAL*, II, 384-385; *Suppl.*, II, 409-410; M. Mustafa Ziyâde, *el-Mü'erriḥûn fi Mısr fi'l-karni't-tâsi'l-hicrî*, Kahire 1949, s. 55, 75-76; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 147; Osmanlı Müellifleri, III, 68; Zirikî, *el-A'âm*, I, 174; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, I, 195-196; a.mlf., *Arapça Yazmalar*, III, 591; Muhammed Enîs, *Medresetü't-târîḫi'l-Mısrî fi'l-aşri'l-Osmânî*, Kahire 1962, s. 5-6; P. M. Holt, "Ottoman Egypt (1517-1798) on Account of Arabic Historical Sources", *Political and Social Change in Modern Egypt, Historical Studies from the Ottoman Conquest to United Arab Republic*, London 1968, s. 3-6; Stanford Shaw, "Turkish Source Material for Egypt History", *Political and Social Change in Modern Egypt*, London 1968, s. 5-6, 11; Babiner (Üçok), s. 63-65, 179; Ebû Verde Abdülvehhâb Atıyye es-Sa'denî, *el-Mü'erriḥûn fi Mısr fi'l-aşri'l-Osmânî ḥattâ zuhûri 'Abdirrahmân el-Cebertî (923-1170)* (doktora tezi, 1988), Câmîatü Ezher külliyyetü'l-lugati'l-Arabiyye, s. 41-51; Felix Klein Franke, "The Geomancy of Ahmad b. Ali Zunbul", *A Study of the Arabic Corpus Hermeticum*, XX/1 (1973), s. 26-35; Benjamin Lellouch, "Ibn Zunbul, un égyptien face à l'universalisme ottoman", *St.I*, LXXIX (1994), s. 143-155; Asgar Seyyid Fefâi, "İbn Zünbül", *DMBİ*, III, 628-629.

SEYYİD MUHAMMED ES-SEYYİD

İBN ZÜR'A

(ابن زرة)

Ebû Alî İsâ b. İshâk b. Zür'a
(ö. 398/1008)

Ya'kübü mütercimi
ve mantıkçısı.

Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Çağdaşı olan İbnü'n-Nedîm onun Bağdat'ta ve 331 Zilhiccesinde (Ağustos 943), İbn Ebû Usaybia ise 371'de (982) doğmuş olduğunu söyler. İbnü'n-Nedîm, İbn Zür'a'ya da yer verdiği eserini 377'de (987) yazdığına göre İbn Ebû Usaybia'nın kaydet-

tiği tarihin doğru olması mümkün değildir. İbn Zür'a, Fârâbî Bağdat'tan ayrıldıktan sonra bu şehirdeki Meşşâî okulunun en başarılı temsilcisi sayılan yakın dostu ve dindaşı Yahyâ b. Adî'den mantık, felsefe ve hristiyan ilâhiyatı sahasında dersler aldı. Tıpla ilgilendiği biliniyorsa da bu alandaki tahsilini kimin yanında yaptığına dair herhangi bir bilgi yoktur. İbn Ebû Usaybia'nın naklettiğine göre Süryânice'den Arapça'ya tercüme yapmanın yanında ders verir, eser telif eder, ayrıca Bizans ile ticaret yapardı. Fakat rakibi olan Süryânî tüccarlar onun aleyhinde birçok tezvirde bulundukları için başı bir türlü sıkıntıdan kurtulamamış ve bir ara malına el konmuştu. Hayatının sonuna doğru nefsin ölümsüzlüğü konusunda bir eser yazmak istiyordu; bunun için bir yıl gece gündüz çalışması ve yaşadığı sıkıntılı olaylar onda ruhî gerilime yol açmış ve sonuçta felç olmuştur. Bağdatlı hekimlerin daha önce hiç uygulamadıkları bir yöntemle onu kısmen iyileştirdikleri, ancak bir müddet sonra 398'de (1008) öldüğü kaydedilmektedir (*Üyûnû'l-enbâ*, s. 318-319).

X. yüzyılda ilim ve fikir hareketlerinin çok yoğun olduğu Bağdat'ta yaşamış olan İbn Zür'a'nın Mu'tezile kelâmcılarından ve İslâm filozoflarından büyük ölçüde etkilendiği anlaşılmaktadır. Bilhassa felsefe ile din arasında herhangi bir çelişki bulunmadığı konusundaki görüşleri Kindî'nin *el-Felsefetü'l-ûlâ*'sından, hüsn ve kubhun aklı olduğu yani iyilik ve kötülüğün mahiyetinin akılla tesbit edilebileceği şeklindeki görüşü de Mu'tezile'den kaynaklanmıştır. Tabiatıta meydana gelen olaylar arasında zorunlu bir sebep-sonuç ilişkisinin bulunduğu yolundaki görüşü ise hem Mu'tezile'yi hem de Fârâbî'yi hatırlatmaktadır. Öte yandan onun 378 (988) yılında bir müslüman dostuna yazdığı mektupta Allah'ın sıfatları hakkında ileri sürdüğü fikirlerin de kendisi gibi Ya'kübü hristiyan olan hocası Yahyâ b. Adî'nin *Maḳāle fi't-tevhîd*'inden, dolayısıyla Yeni Eflâtuncu doktrinden geldiği anlaşılmaktadır.

Eserleri. A) Felsefe. 1. *Kitâbü'l-Hayevân li-Aristâtâlis*. Aristo'nun *Historia Animalium* adlı eserinin Süryânice'den yapılmış tercümesidir (İbnü'n-Nedîm, s. 323). Tercümenin Nicolaus Damascenus'un Süryânice bir ihtisarından yapılmış olması da muhtemeldir (Sezgin, III, 351). 2. *Kitâbü Menâfi'i a'zâ'i'l-hayevân bi'tefsiri Yahyâ en-Nahvî*. Eserin adı, Aristo'nun *De Partibus Animalium* adlı kitabına Yahyâ en-Nahvî tarafından yapı-

lmış tefsirin tercümesi olduğunu düşündürmektedir (İbnü'n-Nedîm, s. 323). Eser, Ali b. Şuayb el-Medâinî'nin *Kitâb fi 'ilmi'l-havâş* adlı kitabında (Ankara, DTCF Ktp., İsmâil Saib Sencer, nr. 1682, vr. 3^b, 10^b) zikredilmektedir (Sezgin, III, 352). 3. *Şerḫu Me'ânî kıṭ'a mine'l-maḳāletî's-gālise min Kitâbi's-Semâ'*. Aristo'nun *De Caelo* adlı eserinin bir bölümü üzerine yapılmış bir incelemedir (İbn Ebû Usaybia, s. 319). 4. *Risâle fi 'ileti istinâreti'l-kevâkib ma'a ennehâ ve'l-kürât el-hâmile lehâ min cevher vâhid*. *De Caelo* üzerine bir başka inceleme olup gök cisimlerinin Aristocu fizik esaslarına göre nasıl ışık verdiği hakkındadır (a.g.e., s. 319; ayrıca bk. Sezgin, VI, 240-241). 5. *Maḳāle fi'l-aḥlâḳ* (İbnü'n-Nedîm, s. 323). Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin İbn Zür'a'ya nisbet ederek aktardığı ahlâk ilmine dair görüşler (*el-İmtâ' ve'l-mü'ânese*, III, 127-131) o dönemin fikir muhitinde bu eserin incelendiğini düşündürmektedir (DMBİ, III, 622). 6. *Risâletü Dâmistiyûs fi's-siyâse*. İmparator Julianos'un veziri Themistios'a nisbet edilen bir siyaset kitabının Grekçe'den yapılmış tercümesi olup Luvis Şeyho tarafından neşredilmiştir (*el-Mesrûk*, XI/18 [1920], s. 881-889). 7. *Risâle fi'd-difâ' 'ani'l-müşteḡilîne bi'l-mantîḳ ve'l-felsefe*. Günümüze yazma bir nüshası ulaşmıştır (bk. *EP* [İng.], III, 979). 8. *Risâle fi enne 'ilme'l-hikme aḳvâ devâ'i ilâ mütâba'ati's-şerâ'i'*. Felsefenin din ile uyumlu olduğu fikrinin savunulduğu bu eserden Ali b. Zeyd el-Beyhakî iktibaslar da bulunmaktadır (*Tetimme*, s. 75-76).

B) Mantık. 1. *Kitâbü Bâriminyâs (el-'İbâre) li-Aristâtâlis el-Ḥakîm*. Aristo'nun mantık külliyyatının *Peri Hermeneias* kitabı üzerine bir incelemedir. 2. *Kitâbü'l-Kıyâs li-Aristâtâlis el-Ḥakîm*. Aynı külliyyatın *Analytica Priora* kitabı üzerine bir incelemedir. 3. *Kitâbü'l-Burhân li-Aristâtâlis el-Ḥakîm*. Aynı külliyyatın *Analytica Posteriora* kitabı üzerine bir incelemedir. Bu üç eser Cîrâr Cihâmî ve Refik el-Acem tarafından bir arada neşredilmiştir (*Mantıku İbn Zür'a*, Beyrut 1994). 4. *Kitâbü's-Sûfistikâ*. *Organon*'un altıncı kitabı olan *De Sophisticis Elenchis*'in tercümesidir. Modern neşri eserin başka tercümeleriyle birlikte Abdurrahman Bedevî tarafından yapılmıştır (*Mantıku Aristo*, Beyrut 1980, III, 773-1054). 5. *Aḡrâzu kütübi Aristâtâlis el-Mantıḳayye* (İbnü'n-Nedîm, s. 323; İbn Ebû Usaybia, s. 319). 6. *Kitâbü Me'ânî İśâgüci* (a.y.ler). *Aḡrâz* adlı eserin İran ve Kalküta'da bulunan nüshaları *Me'ânî*'nin dokuz bölümünün de ihtiva etmek-

tedir (bk. *DMBİ*, III, 622). 7. Eflâtun'un *Phaidon* adlı eserine Proclus tarafından yapılan şerhin Süryânîce'den kısmî tercümesi (*EP* [İng.], I, 235).

C) Hristiyan İlahiyatı. 1. *Risâle fi em-rî'l-âkl ve temgîlî'l-eb ve'l-ibn ve'r-rû-hî'l-kuds bi'l-âkl ve'l-âkıl ve'l-mâ-kûl*. Hristiyan teslîs inancının Yeni Eflâtuncu terimlerle izahına yöneliktir. 2. *Risâle ilâ şadîk müslim*. Müellifin müslüman bir dostuna hitaben yazdığı ilâhî sıfatlarla ilgili risâledir. 3. *er-Red 'alâ evâ'il-l'il-edille fi şu'ulî'd-dîn*. Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed el-Belhî'nin Hristiyanlığı tenkit ettiği eserine reddiyedir. 4. *Risâle ile'l-yehûdî Bişr b. Finhâs* (Şu'ayb b. el-Hâsib). Bu dört eser P. Sbath tarafından neşredilmiştir (*Vingt traités philosophiques d'auteurs arabes chrétiens du IXe au XIVe siècle*, Kahire 1929, s. 19-52). İbn Zür'a'nın hristiyan ilahiyatına dair beş eseri daha günümüze ulaşmış olup Bibliothèque Nationale ve Vatikan kütüphanesinde mevcuttur (*EP* [İng.], III, 979). Bunlardan dikkat çekilen iki tane *Risâle fi't-tevhîd ve Fi'd-difâ' 'anî'l-âkîdeti'l-Ya'kûbiyye* adını taşımaktadır.

İbn Zür'a'nın tıpla meşguliyetini gösteren günümüze ulaşmış iki eseri daha bulunmaktadır. İskenderiye tıp çevrelerinde ortaya konmuş olan *Cevâmî'u'l-İskenderîniyyîn* adlı tıp külliyyatından *Cevâmî'u'l-Uşşukussât ve Cevâmî'u'l-Mizâc* adlı eserlerin Yahyâ en-Nahvî tarafından yapılmış tefsirleri üzerine İbn Zür'a incelemelerde bulunmuştur. Bu iki eser Tahrir Medlis Kütüphanesi'nde (nr. 6037/1, 2) kayıtlıdır (Sezgin, III, 147-148). Kervillis (Fr. Cyrille) Haddâd, İbn Zür'a'nın mevcut eserlerinden hareketle bir doktora tezi hazırlamış (*'İsa ibn Zur'a, philosophe ara-*

be et apologiste chrétien du Xe siècle, Sorbonne 1952) daha sonra bu eserini 1971 yılında Lübnan'da (Beyrut) neşretmiştir (*Mantıku İbn Zür'a*, s. 6).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Zür'a, *Mantıku İbn Zür'a* (nşr. Cîrâr Cihâmî - Refik el-Acem), Beyrut 1994, s. 5-15; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 323; İbnü'l-Kiftî, *İhbarü'l-ülemâ*, s. 163-164; Beyhakî, *Tetimme* (nşr. M. Kürd Ali), Dimaşk 1365/1946, s. 75-78; İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ*, s. 318-319; İbnü'l-İbrî, *Muhtaşarü'd-düvel*, Beyrut 1890, s. 181; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Mukâbesât* (nşr. M. Tevfik Hüseyin), Beyrut 1989, s. 137, 138, 222, 343; a.m.f., *el-İmtâ' ve'l-mü'âne-se* (nşr. Ahmed Emîn - Ahmed ez-Zeyn), Beyrut, ts., I, 33; III, 127-131; Brockelmann, *GAL*, I, 229; *Suppl.*, I, 371; Sezgin, *GAS*, III, 147-148, 351-352; VI, 240-241; S. Pines, "La loi naturelle et la société: la Doctrine politico-théologique D. Ibn Zur'a, philosophe chrétien de Bagdad", *Studies in Islamic History and Civilization* (nşr. U. Heyd), Jerusalem 1961, s. 154-190; Abdurrahman Bedevî, *Mantıku Aristo*, Beyrut 1980, I, 27-28; III, 773-1054; N. Rescher, *Te'tavvürü'l-mantıki'l-'Arabî* (trc. Muhammed Mehrân), Kahire 1985, s. 328-330; R. Walzer, "Aflâtûn", *EP* (İng.), I, 235; "İbn Zür'a", a.e., III, 979-980; Seyyid Cafer Secâdi, "İbn Zür'a", *DMBİ*, III, 621-622; Şahbân Halîfât, "İbn Zür'a", *Mevsû'atü'l-ha'dâretü'l-İslâmiyye*, Amman 1993, s. 261-262.

ŞAHBÂN HALİFÂT

İBN ZÜREYK el-CİZİ

(ابن زريق الجيزي)

Şemsüddîn Muhammed b. Ali
b. İbrâhîm b. Züreyk el-Cizî eş-Şâfiî
(ö. 977/1570)

Astronomi âlimi ve muvakkit.

Hayatı hakkında bilinenler eserlerinin girişinde kendi yazdıklarından ibarettir. Büyük dedesine nisbetle İbn Züreyk diye meşhur olmuştur; nisbesinden Cîze'de

doğup büyüdüğü ve dolayısıyla öğrenimini Kahire'de yaptığı anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklarda görülen "Hayrî, Hâirî, Harîrî, Cebertî" gibi nisbeler "Cizî" kelimesinin yanlış okunması sonucu ortaya çıkmış olmalıdır. Dinî ve edebî ilimler yanında astronomi, takvim ve matematik ilimleri de tahsil ederek bu alanlarda kendini yetiştiren İbn Züreyk, 952 (1545) yılından önceki bir tarihte Şam'daki Emeviyye Camii'ne muvakkit tayin edildi. Bu görevi sırasında bir yandan da ders verdi ve eserlerini kaleme aldı. Çalışmalarında kendinden iki asır önce yaşamış olan astronom İbnü's-Şâtîr'in (ö. 777/1375) etkisinde kalmış ve onun açtığı çığırı bir ölçüde devam ettirmiştir. Dünya kütüphanelerinde eserlerinin çok sayıda yazma nüshasının bulunması, İbn Züreyk'in İslâm astronomi tarihindeki yerini ve önemini göstermektedir. Kaynaklarda talebelerinin adları anılmamakla birlikte birer eserini istinsah ettikleri bilinen astronomi âlimi Takıyyüddin er-Râsîd ile Muhammed b. Abdülkâdir el-Cevherî'nin ondan ders almış olmaları muhtemeldir. İbn Züreyk, *er-Ravzû'l-âtır* adlı kitabına ait bir nüshanın (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Haraçcioğlu, nr. 1175, vr. 58^b) sonuna düşülen bir nottan öğrenildiğine göre 13 Şâban 977'de (21 Ocak 1570) Şam'da vefat etti. Brockelmann'ın 803 (1401) olarak verdiği ölüm tarihi, İbn Züreyk diye tanınan muhaddis Muhammed b. Abdurrahman el-Ömerî es-Sâlihî'ye aittir (*GAL Suppl.*, II, 157; krş. Ziriklî, VI, 193).

Eserleri. 1. *el-Lafzû'l-muharrer fi'l-'amel bi'r-rub'î'l-mukantar*. Astronomi aletlerinden mukantar kadrınının kullanılışı konusunda bir giriş ve on dört bölüm halinde düzenlenmiş bir eserdir. Kahire'de bulunan iki nüshasından (Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, Teymûriyye, Riyâza, nr. 64/1, vr. 1-7; Mustafa Fâzıl, Mîkât, nr. 187/3, vr. 8^a-10^b) birincisi, muhtemelen yazının öğrencisi olan Muhammed b. Abdülkâdir el-Cevherî tarafından 971'de (1563) istinsah edilmiştir (King, *Fihristü'l-mahtû-tâtî'l-ilmiyye*, I, 577; II, 450; Akpınar v.dğr., I, 155). 2. *en-Neşrû'l-mu'tayyeb fi'l-'amel bi'r-rub'î'l-müceyyeb*. Sinüs kadrınının kullanılışı hakkındadır. Bir giriş, yirmi bölüm ve bir hâtime olarak düzenlenen eser 24 (yazmada 22) Muharrem 966'da (6 Kasım 1558) tamamlanmış olup çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır (Akpınar v.dğr., I, 156-157). Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki on bir nüshadan telif ferâğını taşıyan yazma (Pertevniyal Sultan, nr. 975/2, vr. 55^b-64^a), Muhammed b.

İbn Züreyk
el-Cizî'nin
en-Neşrû'l-
mu'tayyeb
fi'l-'amel
bi'r-rub'î'l-
müceyyeb
adlı eserinin
ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Pertevniyal
Sultan,
nr. 975/2)

